

УДК 316.6:303

К. О. Чернова

РЕГІОНАЛІЗМ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються чинники соціальної інтеграції та дезінтеграції українського суспільства, а також регіональна диференціація в контексті низки останніх реалій політичного життя.

Ключові слова: інтеграційні процеси, регіоналізм, ідентичності.

Постановка наукової проблеми. Як відомо, інтеграційні/дезінтеграційні процеси можна розглядати здебільшого на соціетальному або соціогруповому рівнях. Проблема соціальної інтеграції означає розширення соціальних та особистісних можливостей, взаємне збагачення соціальних зв'язків груп і окремих людей. А одним із наслідків трансформаційних процесів стало помітне зростання ролі дезінтеграційних процесів як своєрідної реакції на невизначеність ситуації щодо існуючої форми інформаційного структурування світу. Тому на сьогоднішньому етапі для українського суспільства надзвичайно важливими є сприяння та забезпечення комунікативно-мовної інтеграції в умовах різноманітності культур.

Аналіз останніх публікацій досліджень. Значущість мовних проблем та мовні преференції жителів різних регіонів, типів поселень і вікових груп, ситуація в різних етнорегіонах України, відмінності у ставленні до статусу української мови як державної розглядали такі дослідники, як: В. Євтух, І. Прибиткова, В. Хмелько, І. Кресіна, В. Крисаченко, І. Курас, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, М. Панчук, Ю. Римаренко, М. Степико, В. Трощинський, М. Шульга та інші.

Серед вітчизняних вчених існують різні точки зору щодо ролі, місця, тенденцій розвитку відносин в сучасній Україні. Досить поширеними є тенденції відносно того, що проблема стабільності в Україні лежить як у сфері міжнаціональних відносин, так і в площині етнічної та національної ідентифікації її громадян, у формуванні та завершенні процесів консолідації українського суспільства. Як відомо, завершення процесів соціальної консолідації українського суспільства належить до пріоритетних завдань гуманітарного розвитку України і вирішувати це завдання потрібно шляхом

реалізації відповідних принципів, цілей і заходів гуманітарної політики в мовній, культурній, освітній, а головне, економічній, сферах.

Стратегія інтеграції може бути реалізована лише в мультикультурному суспільстві із низьким рівнем упереджень, існуючої толерантності та позитивними взаємовідносинами між різними групами суспільства. Так, якщо сьогодні порівняти спільність між Донбасом та Галичиною, то вона пов'язана із соціально-економічними процесами та проблемами, а відмінності – із суспільними проектами, ґрунтованими на різному культурному досвіді регіонів [Щудло, 2008, с. 73-99]. Сьогодні суперечності між регіонами можуть виникати і з приводу важливості для них ідентитетів, оскільки мешканці обох регіонів підтримують різні проекти розвитку країни. Проект Донбасу запропоновано розглядати як проект співгромадянства. Згідно з ним модерна українська нація формується як політичне утворення, а етнічність стає приватною справою громадян. Проект Галичини як підґрунтя всіх суспільних лояльностей передбачає етнічну та культурну лояльності. Нині ці проекти конкурують в масштабах України. Тому, на сьогоднішньому етапі для українського суспільства надзвичайно важливими є сприяння та забезпечення комунікативно-мовної інтеграції в умовах різноманітності культур.

Нині проблема регіональних особливостей українського соціуму, зокрема, консенсусного рівня із врахуванням інтересів всіх регіонів сучасної України, набула особливої гостроти, оскільки всі вони характеризуються нерівністю можливостей, адже кожному з них є властивою неоднакова сукупність власних складових економічного, демографічного потенціалів.

В соціологічній літературі під «регіоном» розуміють територіально диференційовану спільноту людей. Регіон є не тільки економічним простором, але й постає як простір певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій [Стегній, 1998, с. 5].

Виклад основного матеріалу. Соціологічні дослідження свідчать про те, що останнім часом відбувається деяке поглиблення міжрегіональних диспропорцій фактично за всіма показниками: це і валовий регіональний продукт, рівень заробітної платні, обсяги іноземних інвестицій у структурі економіки регіону тощо, тому подальше збереження такої ситуації негативно відбивається на територіальній цілісності держави.

Однією із ключових проблем сьогодні є проблема формування регіональних ідентичностей, проблема ідентифікаційних криз, пов'язаних з різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань тощо [Панчук, 2011, с. 256; Нагорна, 2008, с. 405].

Якщо ми звернемося до результатів експертного опитування аналітичного Центру Разумкова щодо бачення міжрегіональних відмінностей і протиріч в цілому, то більшість (61,9%) громадян України не згодні з твердженнями, згідно з якими "відмінності культури, мови, історичної спадщини, зовнішньополітичних орієнтацій західних і східних українців настільки великі, що їх можна вважати різними народами": абсолютну незгоду висловили 27,4% опитаних, ще 34,5% - засвідчили, що "скоріше не згодні". Водночас, погодилися із твердженням беззастережно лише 6,4%, "скоріше" погодилися – 20,1%. Не згодні (абсолютно та "скоріше") з наведеним вище твердженням становлять абсолютну більшість у всіх регіонах та областях України, за винятком Донецької і Чернівецької областей, де вони становлять лише відносну більшість (48,4%, та 47% опитаних, відповідно), та Херсонської області, де частка незгодних статистично значуще не відрізняється від частки згодних (43,9% і 37,8%, відповідно) [Проблеми формування спільної ідентичності громадян України..., 2007, с. 20].

Що стосується міжрегіональних протиріч, то майже дві третини (65,5%) громадян України не вважають жодні (політичні, мовні, культурні, економічні) протиріччя та диспропорції між західними і східними регіонами настільки глибокими, що вони можуть призвести до розпаду країни та входження окремих її частин до складу інших держав. Така думка переважає в усіх регіонах, її поділяють понад 72% жителів Центру, 71,3% – Заходу, майже 60% – Сходу, 56,4% – Півдня. Переважає вона й у всіх областях України, за винятком Херсонської, де ті, хто впевнений, що немає таких глибоких міжрегіональних протиріч, які могли б призвести до розпаду країни, становлять відносну більшість (46,4%) опитаних [Проблеми формування спільної ідентичності громадян України..., 2007, с. 20].

Нині в українському суспільстві має місце явище соціальної напруженості. Така шкала дає змогу визначати рівень соціальної напруженості на підставі обчислення Індексу дестабілізаційності протестного потенціалу (ІДПП). Шкала включає перелік акцій соціального протесту, серед яких людина відзначає лише ті, в яких вона готова брати особисту участь. Кожна із акцій протесту має свій коефіцієнт дестабілізаційності, розрахований на підставі експертних оцінок. Сукупність акцій протесту, в яких людина готова взяти участь з урахуванням коефіцієнта дестабілізаційності кожної акції, уможливорює визначення ІДПП конкретної людини. Поширеність у суспільстві індивідів із високим рівнем дестабілізаційності протестного потенціалу є показником соціальної напруженості.

Зазначимо, якщо у 2012 р. показники зростання напруженості були на рівні 28,8%, то у 2014 р. вони зросли до 41%. Одним із регіонів, який відзначається більш песимістичними настроями відносно власного майбутнього та країни в цілому є Донбас (див. табл. № 1) [Іващенко, 2014, с. 361].

Таблиця № 1.

Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про своє майбутнє та про майбутнє України: (% за регіонами):

	<i>Донбас</i>	<i>Захід</i>	<i>Південь</i>	<i>Північ</i>	<i>Центр</i>	<i>Схід</i>	<i>Київ</i>
	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>	<i>Майбутнє своє/України</i>
Оптимізм	10,7/ 9,6	3,18/ 31,0	17,9/ 9,7	24,9/ 28,7	23,3/ 18,6	29,9/ 28,2	40,5/ 46,8
Розгубленість	26,7/ 20,3	12,5/ 10,6	15,9/ 12,8	13,3/ 9,2	17,2/ 14,9	19,5/ 13,6	13,5/ 11,1
Надія	26,7/ 19,6	48,8/ 49,4	3,64/ 47,2	58,4/ 60,8	56,8/ 51,7	51,4/ 53,1	63,5/ 69,0
Тривога	49,1/ 44,1	30,6/ 39,2	46,7/ 49,7	46,4/ 49,8	34,1/ 44,6	39,3/ 43,8	28,6/ 37,3
Страх	24,2/ 16,1	16,1/ 16,4	16,4/ 22,9	22,9/ 17,6	17,6/ 16,1	16,1/ 7,9	7,9/ 7,9

Примітно, що заперечення критичної глибини міжрегіональних протиріч висловлюється на фоні дійсно значних регіональних розбіжностей геополітичних орієнтацій жителів різних регіонів України. Так, якщо на Заході більшість (61,3%) опитаних вважають пріоритетним напрямом зовнішньої політики України відносини з ЄС, в Центрі думки жителів поділені майже в рівних частинах між ЄС (34,3%) і Росією (32%), то на Півдні і Сході пріоритетними є відносини з Росією (відповідно 62,5% та 58,6%).

Дані соціологічних досліджень підтверджуються результатами дискусій, проведених у фокус-групах у різних регіонах України. Вони свідчать, зокрема, про те, що громадяни досить чітко розрізняють регіональні відмінності - явище, тією чи іншою мірою притаманне фактично всім країнам світу, та міжрегіональні протиріччя, які дійсно можна назвати розколом (роз'єднанням)

країни. Переважна більшість учасників дискусій, відзначаючи наявність регіональних відмінностей і навіть "поділу народу України", зумовлених історичними, економічними, соціально-культурними чинниками, наполягала на тому, що реального розколу в Україні немає. Так, відзначаючи "поділ за конфесійною ознакою", учасники фокус-групи в Тернополі стверджують, що "розколу на основі релігійної належності немає"; учасники харківської фокус-групи стверджують, що існує розбіжність "між радянською та українською ментальністю", але "розбіжності невеликі, політики їх штучно перебільшують", "відмінності між регіонами незначні, порівняно з відмінностями між Україною і Росією". Водночас, більшість учасників дискусій відзначали, що "розкол", "роз'єднання" тощо – це проблема, штучно створена (і створювана) політиками, які використовують реальні відмінності регіонів у власних політичних цілях [Проблеми формування спільної ідентичності громадян України..., 2007, с. 22].

До речі, розширення повноважень регіонів підтримує майже половина громадян України (а саме 46,7%). Найбільша кількість прихильників цієї ідеї проживає у західних областях. Про це повідомила директор Фонду "Демократичні ініціативи" І.Бекешкіна. Тоді як "федералізацію" підтримує значно менше осіб. На Заході до цієї ідеї схиляється всього 1,3% опитаних, у Центрі – 3,5%, у південних областях – 6% респондентів і на Сході – 16,3%. Найвищий показник спостерігається на Донбасі – 38,8%", – зазначила експерт. [Сільські вісті, 2014, с. 1].

Щодо рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, які визначаються цілою низкою показників, як індекси соціальної рівності; індекси розвитку соціальної інфраструктури; індекс економічної активності населення, то за підрахунками фахівців, за рівнем інтегрального індексу соціальної рівності у 2006 р. його середні показники перевищують показники цього індексу на таких територіях: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська області. До областей, які не досягають середнього рівня, належать: Волинська, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська. За цим показником на протилежних полюсах знаходиться Донецька область (найвищий індекс) та Волинська (найнижчий індекс) [Панчук, 2011, с. 247]. Фахівці, спираючись на цю методику, ранжують регіони України так: 1) «динамічні важковики» (Київ, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Харківська області); 2) «повільні важковики» (Одеська, Київська, Полтавська області); 3) «динамічні легковики»

(Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська області та м.Севастополь); 4) «легковики-аутсайдери» – усі інші області, які є у групі депресивних територій чи ризикують до них потрапити [Панчук, 2011, с. 247].

Як зазначають О.Стегній та М.Чурилов, "проблема регіоналізації безпосереднім чином залежить від еволюції економічного стану України, її окремих регіонів та активності певних політичних сил. Уявляється очевидним, що позитивні зміни в українській економіці зняли б цілу низку політичних проблем, включаючи зниження гостроти регіонального сепаратизму" [Стегній, 1998, с. 164].

Зазначимо, що український соціум є диференційованим за етнічними й лінгвістичними показниками. Як зазначає В.Хмелько, важливим аспектом характеристики лінгво-етнічної структури суспільства є її зміни не тільки у часі, але й у просторі – параметри її територіальних складових. У найзагальнішому вигляді – це пропорції основних етнічних, мовних та лінгво-етнічних груп [Хмелько, 2004, с. 12].

З точки зору стану етнонаціональної ситуації і стану міжетнічних відносин найбільш проблемним регіоном України є Крим. Основними вузлами напруженості тут є кримсько-татарська проблема і проблема російської більшості населення півострова [Арбеніна, 2007, с. 276]. Зазначимо, що кримська ситуація засвідчує послаблення чинника патріотизму у процесі формування національної (громадянсько-державницької) ідентичності: повністю позитивною відповідь на це питання у 2007 році сягала 36,6%, а наступного року – лише 9,2%. Це означає, що звільняється простір, може заповнюватися іншими маркерами, наприклад, співвіднесення себе з регіональною, чи то локальною спільнотами. А це, за певних обставин, може стимулювати тенденції до чітко окресленої регіоналізації [Панчук, 2011, с.239]. Саме через низьку частку представленості кримських татар у керівних професіях та надмірну питому вагу зайнятих найпростішими видами професій виникають умови для високого рівня політизації цієї групи з вірогідним поширенням сепаратистських ідей [Панібудьласка, 2009, с. 311]. За даними Центру Разумкова «частина жителів півострова, які демонструють сепаратистські настрої, становить 32,4%. Проте це неагресивний сепаратизм. Людей, готових боротися за вихід Криму зі складу України, лише 10,6%. Хоча це, звичайно, немало» [Проблему кримського сепаратизму, 2009].

Щодо статусної ідентифікації, на найнижчих щаблях шкали матеріальної забезпеченості частіше розташовують себе жителі східних областей України, трохи вище – південних та центральних. Найвищими показниками визначають

рівень свого добробуту жителі західних областей. Проте, як зазначила І. Прибиткова, ці ідентифікації не збігаються з реальністю, позаяк найнижчий середньодушовий доход спостерігається у сім'ях жителів західного регіону, а найвищий – у сім'ях південного та східного. Дослідниця висуває гіпотезу, що даний незбіг пов'язаний з тим, що мешканці західних регіонів, будучи більшими прихильниками незалежності мають позитивніше світовідчуття, емоційний настрій та вищу самооцінку [Прибиткова, 2001, с. 65-78; Майборода, 2005, с. 30-48].

Громадяни всіх регіонів України, як показало опитування 2014 р., у переважній більшості є прихильниками єдиної унітарної України, а не федералізації. На запитання: "Як Ви вважаєте, Україна має бути єдиною унітарною країною чи федералізацією окремих регіонів?" за унітарність висловились 87% мешканців Західної України, 84% – Центральної та Північно-Східної, 74% – Дніпропетровщини та Запоріжжя, 75% – Миколаївщини та Херсонщини. 71% – Харківщини та Одещини. І тільки в Донецькій області відносна більшість (46% – "за" та 29% – "проти") підтримали федералізацію. Загалом, по Україні середній показник вибору унітарної моделі становить 71,0%. [Мариніч, 2014, с. 39].

Висновки. Інтеграційна стратегія, на нашу думку, спроможна здійснити стабілізуючий вплив на регіональну систему як сукупність територіальних спільнотних зв'язків, результатом чого стане мультикультурне суспільство, в основі якого лежав би принцип культурного плюралізму, а сучасна українська нація об'єднана інститутом громадянства.

Тому актуальною постає співпраця меншості та більшості, здатність керівних органів поєднувати регіони на основі демократичних базових цінностей, що сприятимуть стратегії посилення соціальної солідарності та гуманізації суспільного життя в українському суспільстві.

Джерела:

Арбеніна В. Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Видання друге, доп. і перероб. – Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2007.

Іващенко К. Українці між кризою та повсякденним життям: загальнонаціональні та регіональні спостереження // Українське суспільство: Соціологічний моніторинг. – Київ : Ін-т соціології НАНУ, 2014.

Майборода О. Етнопрофесійна структура українського суспільства: тенденції змін та їхній вплив на міжетнічні відносини // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. – 2005. – Вип. 27.

Мариніч І. Соціальний порядок у контексті реформування державного устрою в Україні // Українське суспільство: Соціологічний моніторинг. – Київ : Ін-т соціології НАНУ, 2014.

Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. – Київ : ШІЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008.

Панібудьласка В. Етнополітичний сепаратизм – поняття, зміст, форми і природа // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – Київ : 2009. – Вип. 44 (підсерія «Курасівські читання»).

Панчук М., Євтух В., Войналович В., Котигоренко В., Калакура О., Кочан Н., Макаренко Н., Горбань Т., Ляшенко О., Ковач Л. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: [Монографія.] – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011.

Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 09/2001. – № 3.

Проблеми формування спільної ідентичності громадян України в оцінках експертів (Експертне опитування) // Національна безпека і оборона, 2007. - № 9.

Проблему кримського сепаратизму можна розв'язати економічними важелями / Центр Разумкова. – 2009. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.uce.org/ukr/expert.php?news_id=1278.

Сільські вісті, 2014.

Стегній О., Чурилов М. Регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження. – Київ : 1998.

Хмелько В. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – т.32.

Щудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3.

K. Chernova. Regionalism Identity and Public Life of Ukrainian Society.

The article analyzes the factors of social integration and disintegration Ukrainian society and regional differentiation in the context of a number of past realities of political life.

Keywords: integration processes, regionalism, identity.